

Памяць пра легенды

«Супраць цемры невуцтва»

Сімяон Полацкі — адзіны з беларускіх пісьменнікаў XVII і папярэдняга стагоддзяў, у каго больш-менш удала склаўся творчы і асабісты лёс. Над іншымі нібы вісела заклацце. Францыск Скарына быў вымушаны пакінуць айчыну. Сымон Будны абвешчаўся ерэтыком, цярпеў крыўды і здзекі і ад езуітаў, і ад праваслаўных, і ад пратэстантаў, і памёр у чужым кутку. Мялеція Сматрыцкага зламалі маральна, і ён спазнаў усе пакуты краху асобы. Афанасія Філіповіча зацягалі па турмах, а потым забілі. Самыя малыя звесткі захаваліся пра Васіля Цяпінскага, Стэфана Зізанія, Андрэя Рымшу, Філафея Утчыцкага, Ігната Іяўлевіча. Пэўна, не адну бяссонную ноч правялі яны над паперай, шмат папрацавалі, але літаральна аскепкі засталіся ад іхняй літаратурнай спадчыны: што спалілі іншаверцы, што павыкідвалі абьякавыя ці баязлівыя наступнікі, а што і само неяк развеелася ў гадзіну ліхалеццяў, якіх багата прыйшлося зведаць беларускай зямлі. «Verbal volant, scripts manent» («Словы вылятаюць, напісанае застаецца») — казалі ў сярэднявечча. Так, застаецца, аднак, пры той умове, калі яго зберагаюць.

Сімяон Полацкі быў першым з той кагорты, чыя літаратурная спадчына ўцалела, адлюстроўваючы з дастатковай паўнатай як эпоху і яе культуру, так і асобу выдатнага паэта, драматурга, публіцыста.

Сімяон Полацкі — гэта псеўданім, які склаўся з манаскага імя і прызвання, нададзенага паэту масквічамі па месцы яго нараджэння і апошняга жыхарства на радзіме. У сапраўднасці ж ён — Самуіл Емяльянавіч Пятроўскі-Сітніяновіч, паходзіў з карэннай сям'і заможных полацкіх мяшканцаў. У «Полацкай рэвізіі 1552 года» прозвішча Пятроўскіх называецца хутка за Скарынамі; магчыма, гэтыя сем'і і жылі ў блізкім суседстве, бо ў роспісе абароны Высокага замка яны прылічаны да суседніх гародняў (участкаў абарончай сцяны) Сафійскай вежы.

«Подле тое вежы две городни мещански — з великого посаду (у пасадзе жылі Скарыны.— К. Т.). Затем городня Тяпинских. Затем городня Митковичей. Затем пять городен игумены Полоцкого. Затем городня мещан Петровских».

Полацк дзіцячых і юнацкіх гадоў Пятроўскага выглядаў больш сумна, чым пры Скарыне. Войска Івана Грознага, а потым Стэфана Баторыя, баявыя дзеянні ў вайну 1632-1634 гадоў моцна разбурылі горад. Асабліва горкай сталася страта

унікальнай бібліятэкі старажытнага Сафійскага сабора ў жніўні 1579 года. Жаўнеры Баторыя імкнуліся як мага хутчэй уварвацца ў Полацкі замак, спадзяючыся авалодаць нібыта сабранымі там, менавіта ў Сафійскай царкве, багатымі, як разносіла пагалоска, скарбамі. Калі пасля месячнай асады яны спалілі дзевяць вежаў і сцены Верхняга замка і здабылі крэпасць, дык аказалася, што каштоўнасцей там нашмат менш, чым абыцалі чуткі.

Але для людзей адукаваных большую вартасць мелі летапісы і творы з Сафійкай бібліятэкі. Дарэчы, захопленыя рукапісы і старадрукі адшукаліся потым ў бібліятэцы Замоіскіх, але ў Полацк ужо не вярнуліся. У асяроддзі, якое паважае кнігу, такія страты не забываюцца, яны абрастаюць легендамі і выходзяць пэўныя пачуцці — у першую чаргу, жаданне вярнуць адабранае чужынцамі. Падлетка Пятроўскага выходзілі і слава выдатнага земляка-першадрукара, і старажытная гісторыя Полацка, які меў уласную дынастыю князёў і займаў на Белай Русі галоўнае становішча, і паход палачанаў на Сіняю Ваду, і Грунвальдская бітва. Гэта для адоранага розуму — духоўны пажытак, асновы мары, прызначэння.

На час вучэння Самуіла ў Полацку з'явілася брацкая школа, фундатарам яе стаў браслаўскі суддзя Севасцьян Мірскі, што адпісаў у 1633 годзе Богаяўленскай царкве «паўпляца ў горадзе з правам пабудовы на ім манастыра, шпіталю і вучылішча». Апроч таго, з 1581 года дзейнічала езуіцкая калегія, дзверы якой былі адчынены для ўсіх, хто меў жаданне да навукі. А вучылі езуіты добра, прычым бясплатна, і гэтыя дзве акалічнасці тлумачаць шырокае наведванне калегіі дзецьмі іншаверцаў — і праваслаўных, і пратэстантаў. Адным з неабходных прадме таў тады (што няблага б і нам запазычыць) лічылася складанне вершаў — двухрадкоўяў, змацаваных рыфмай. Шкаляры абавязкова ўдзельнічалі ў публічных дэкламацыях і спе ктаклях калегіяльнага тэатра. З іх бралі прыклад і ў брацкай школцы. Так што ў Полацку мелася няхай абмежаваная, але творчая атмасфера, здольная абудзіць да мыслення паэтычнымі вобразамі.

У саракавым годзе Самуіла адвезлі на вучобу ў Кіева-Магілянскую калегію — лепшую навучальную ўстанову праваслаўных у Рэчы Паспалітай. Тут намагаліся даваць не горшую адукацыю, чым у супрацьлеглых каталіцкіх калегіях. З тае пары захаваліся першыя паэтычныя вопыты Пятроўскага, цыгклы вершаў рэлігійнага зместу « Акафіст» і «Канон». Яны пазначаны 1648 годам, які ўвайшоў у гісторыю пераможнымі бітвамі ўкраінскага народа за сваю самастойнасць.

Скончыўшы ў пяцідзесятым годзе калегію, Пятроўскі паступіў на філасофскі факультэт Віленскага універсітэта. Установа належала езуітам, і навучанне вялося па тых жа праграмах, якімі карысталіся ўсе каталіцкія універсітэты Еўропы. Другім факультэтам тут быў тэалагічны (рыхтаваў настаўнікаў для езуіцкіх калегій), дзе займацца маглі асобы, згодныя ўступіць у езуіцкі ордэн.

На філасофскі факультэт ране йшым часам прымалі без асаблівых

прыдзірак да веравызнання, мяркуючы, што тры гады слухання лекцый змяняць погляд на карысць каталіцкай царквы. Але ў пяцідзе сятых гады цэнз стаў больш жорсткім. Ужо афіцыйна пакончылі з талерантнасцю, якая вылучала Вялікае княства Літоўскае ў папярэднія стагоддзі. У 1648 годзе рашэнне сейма выключыла з-пад апекі закону арыян — левае крыло пратэстантаў. Годам раней былі зачынены іхнія друкарні і школы. Гвалтоўныя формы прыняло абарачэнне праваслаўнага насельніцтва ва уніяцтва. Каталіцкаму наступу спадарожнічала паланізацыя свядомасці беларускіх магнатаў, буйной і сярэдняй шляхты. Беларуская мова актыўна выцяснялася з сферы культуры і афіцыйнага ўжывання; пад канец стагоддзя тую ганебную практыку ўзаконілі спецыяльнай пастановай канфедэрацыі саслоўяў Рэчы Паспалітай, але гэта было рашэнне *post faktum* — пасля зробленага. На Беларусі і Украіне пашыраўся уніяцкі манаскі ордэн св. Васіля Вялікага — базыльяне. Да уніятаў перайшла Сафійская царква ў Полацку, сталіся іхнімі многія былыя праваслаўныя манастыры. Уніяцкіх поглядаў трымаўся і Самуіл, што, уласна кажучы, і адчыніла перад ім дзверы Віленскага ўніверсітэта.

Застаецца толькі гадаць, як склаўся б далейшы лёс Пятроўскага, калі б не здарыліся падзеі, якія крута змянілі жыццё ўсяго тагачаснага пакалення. У 1654 годзе пасля вядомых рашэнняў Пераяслаўскай Рады Расія распачала вайну супраць Рэчы Паспалітай і галоўны тэатр ваенных дзеянняў прыпаў на Беларусь. Аслабленая казацкімі войнамі і народнымі паўстаннямі, Рэч Паспалітая не здолела даць адпор; за лета і восень рускія войскі занялі Смаленск, Полацк, Віцебск, Мсціслаўль, Оршу, Магілёў, а ў наступным годзе захапілі Менск, Пінск, Гродна, Коўна і сталіцу Беларусі і Літвы — Вільню. Горад зведаў вялікія разбурэнні і разгром, каталіцкія і уніяцкія касцёлы і кляштары былі разрабаваны. Ні пра якія заняткі ў езуіцкім ўніверсітэце і размовы не вялося; само жыццё любога каталіка і уніята ў тыя дні вісела на валаску. Таму студэнт Пятроўскі разумна пакінуў небяспечную Вільню і накіраваўся дамоў.

Скарыстаўшы зручныя абставіны, на Рэч Паспалітую напалі шве ды і хутка акупіравалі ўсю тэрыторыю Польшчы і частку Літвы, не занятую рускімі. Усё ішло да таго, што Рэч Паспалітая магла знікнуць з палітычнай карты Еўропы. На беларускіх землях цар Аляксей Міхайлавіч адраджаў «истисненное от латинян» праваслаўе. Здавалася, настаў час святкавання некалі пакрыўджанай праваслаўнай царквы, і яна атрымае ўсе тыя прывілеі і даброты, якімі раней валодала каталіцкая. Для людзей адукаваных гэта, у першую чаргу, звязвалася з шырокімі магчымасцямі займацца навукай і творчасцю. Вось на такой хвалі ўзнясення праваслаўнай веры Самуіл Пятроўскі-Сітніяновіч пастрыгся ў манахі Полацкага Богаяўленскага манастыра. Наўрад ці ён кіраваўся рэлігійнымі пачуццямі, хоць яны, безумоўна, і прысутнічалі, бо наогул не меў схільнасці да аскетызму і замкнёнага келейнага жыцця. Раса манаха ці святара была як бы ўніформай прафесійных пісьменнікаў таго стагоддзя. Клубок вызваляў літаратара ад матэрыяльных клопатаў, якія заўжды блага адбываюцца на творчай працы. Свецкае жыццё з яго абавязкамі перад дзяржавай і сям'ёй, на думку

Полацкага, магло толькі зашкодзіць навуковай і паэтычнай дзейнасці:

Ибо не будет мощно с книгами сидети,

Удалит от них жена, удалят и дети...

И Феофраст в книзи си того возбраняет,

Препятствие мудрости женитву вещает.

Ей неудобно книги довольно читати,

И хотение жены в доме исполняти.

Вось так, у 27 гадоў прымусіўшы сябе да зароку бясшлюбнасці, знік са свету Самуіл Пятроўскі, а з'явіўся чарнец Сімяон, праўда, на цалкам свецкай і адпаве днай імкненням душы пасадзе дыдасткала (настаўніка) брацкай школы. Літаральна праз месяц ён стаў удзельнікам падзей, якія абумовілі ўсё далейшае яго жыццё.

Пачаўшы ў 1656 годзе вайну з Швецыяй за Балтыйскае ўзбярэжжа, цар Аляксей Міхайлавіч выехаў да войска. Шлях ягоны ляжаў праз Віцебск і Полацк, і айцы Богаяўленскага манастыра надумалі ўславіць прыбыццё рускага цара ў горад панегірычнымі вершамі. Тут было болей разліку, чым шчырага пачуцця, і разлік гэты тоіўся ў тым, каб задаволены самадзержца аддзячыў бедны манастыр матэрыяльна. Ігумен Ігнацій Іяўле віч, Філафей Утчыцкі і Сімяон Полацкі — усе трое паэты — склалі адмысловыя па форме і ўдачлівыя ў палітычных адносінах «Метры», якія пры сустрэчы самадзержца за гарадской мяжой і прадэкламавалі дванаццаць падлеткаў. Але некалькімі днямі раней Сімяон, невядома, ці з дазволу ігумена, ці без згоды яго, ездзіў у Віцебск, і там таксама школьнікамі былі прачытаны для цара «Метры», складзеныя Сімяонам асабіста:

Витаем тя, православный царю,

праведное солнце

Здавно бо век прагнули тебе

души наши и сердце,

Витаем тя, царю, от востока к нам пришедшаго.

Белорусский же от нужды народ

весь свобождашаго.

У прывітанні не абміналася і баярская світа самадзержца:

Вы есть воинове царя

росом избранное,

И богом небесным в силе теж

его посланное
Противо народов свирепых
наших гонителей,
Горделивых, гневливых а злых
церкви гонителей.
Вы на тую войну, бояре,
былисте готовы.
За веру з смелостыю пошли
яко дети львовы.

Тут неабходна зазначыць, што ўсе гэтыя бліскучыя метафары, прынятыя, зразумела, з задаволеннем, не каштавалі Сімяону вялікага напружання паэтычных сіл. У аснову дэкламацыі ён паклаў выдадзеную пад канец XVI стагоддзя «Прасфоніму», дзе тыя ж параўнанні прыкладаліся да кіеўскага мітрапаліта. Падобная напышлівасць лічылася тады абавязковай для распаўсюджанага на Беларусі і Літве жанру эпікграм — апісанняў магнацкіх і шляхецкіх гербаў. Не сустрэча з царом Аляксеем Міхайлавічам натхняла Полацкага: чалавек прадпрымальны, актыўны, ён скарыстаў зручны выпадак выставіць для ацэнкі свой паэтычны дар і палітычныя погляды. Лірычныя вершы той час яшчэ адмаўляў; абставіны патрабавалі ад падобных твораў палітычнай начынкi, і Полацкі трапна разлічыў менавіта якой. У жніўні таго ж года распаўсюдзіліся чуткі аб магчымым абранні цара Аляксея вялікім князем літоўскім і каралем польскім. Ніхто з дакладнасцю нічога знаць не мог, нельга было прадбачыць, што вырашыць Сейм, але Сімяон піша «*Winszowanie obrania na Królestwo Polskie*» («Віншаванне з выпадку абрання на польскае каралеўства»):

Ликуй и веселяся, царю Алексею,
Што ездец литовский властаю твоею
Щытиться и за князя великого тебе
З веселием прымует для обрoны себе.
Светиш, о солнце,
в полском горызонте.
Даст бог, засветиш
и на Черном Понте,
Где солнце своим светом
сияет на воды,
Там забрмит твоя слава
над всеми народы.

Нядаўні студэнт езуіцкага ўніверсітэта палічыў неабходным усцешыць слых і «святэйшага Никона, архиепископа царствующаго града Москвы. и всея Великия, Малыя и Белья России, и всея Северныя страны и Поморья и многих государств патриарха», як той пыхліва сябе тытулаваў:

Не спит Никон святэйшы,
леч отверсты очи
На вси страны мает,
яко во дне, так и ночы.
Бы волк хитры не шкодил,
на вси страны чуёт...

Пра тактычнае назначэнне гэтых «Метраў», «Віншаванняў», «Вітанняў» све дчыць «Вітанне е піскапа Каліста Полацкага і Віцебскага...», складзенае Сімяонам ў 1657 годзе. Каліста прызначылі біскупам у абыход існуючых на Беларусі правілаў, паколькі беларускія землі знаходзіліся пад эгідай канстанцінопальскага, а не маскоўскага патрыярха. Выступаць ў ягоны гонар з дэкламацыяй не мелася падстаў. Тым не менш Каліст, калі ўязджаў у Полацк, пачуў:

Лобзаем тебе пастыру,
нам от бога даны.
От царя проваславна
на сей сан избраны.

Тебе пастырем овец своим познаваем
И пастырску гласу твоему послушаем.

Наўрад ці такая праца на патрэбы манастыра задавальняла Полацкага. Іншая справа, што гэтыя ве ршы складаліся росчыркам пяра, без усялякай сувязі з натхненнем. Наогул, Сімяон пісаў лёгка, хутка, амаль без выпраўленняў. Вучань і паслядоўнік яго паэт Сільвестр Мядзведзеў ужо па смерці настаўніка паведамляў:

«К тому присно прилежал Симеон чтению и писанию. На всякий день име залог писати в полдесть по полу тетради, а писание его бе зело мелко и уписисто». Восем старонак кожны дзень. Магчыма, у полацкі перыяд жыцця ён пісаў менш, але не пісаць сабе не дазваляў. Адчуваючы моцны тале нт, Сімяон стараўся яго скарыстаць; прынамсі, такіх поглядаў ён трымаўся:

Талант в землю сокрыти , есть то
благодати данныя на тлетворны вещи
обращати.
Альбо:

Знаюць правду, а о ней молчаці,
есть злато в землю тцетно закопачы.

Полацкі выдатна валодаў латынню і складаў вершы па-латыні, пісаў на роднай беларускай мове і кірыліцай і лацінкай, а таксама па-польску. У ранні перыяд (1648-1663 гады) у кола яго паэтычнай апрацоўкі трапляла тое, што ён ве даў: зве сткі з гісторыі і геаграфіі, старажытныя міфы, хрысціянскія легенды, асабістыя рэлігійныя перажыванні, будова свету, астранамічныя звесткі — словам, усё, на што адгукалася душа і што было вядома з кніг. Патрыятычныя пачуцці Сімяона з асаблівай яркасцю адбіліся на творах, напісаных з выпадку вяртання рускімі Полацку ягонай гарадской святыні — абраза Багародзіцы, а потым паўторнай страты яго. Вершы Полацкага беларускага перыяду творчасці вылучаюцца асабістай інтанацыяй, моцным пачуццём; яны сведчаць пра высокі ўзровень тагачаснай беларускай паэзіі, неардынарны талент паэта. Істотна, што ў тых цяжкіх гадах Сімяон меў і сваю аўдыторыю сярод вучняў брацкай школьні і, пэўна, сярод адукаваных гараджан. Для творчай асобы «зваротная сувязь» — пачуцці чытача, слухача — вельмі важная, нават больш важная, чым хлеб, бо ізаляцыя нішчыць дараванне, а культура да таго ж губляе сваіх зацікаўленых стваральнікаў.

Але развіццю беларускага літаратурнага слова не спрыялі падзеі знешняга жыцця. Палякі замірыліся з Расіяй і далі адпор шведам; у той час памёр Багдан Хмяльніцкі, а новы ге тман Выгоўскі паддаўся ўладзе караля; казацтва скасавала артыкулы Пераяслаўскай Рады пра з'яднанне з Расіяй і ў 1659 годзе пад Канатопам, разам з татарамі, разбіла адборныя рускія войскі князя Пажарскага. Пачалася новая вайна Расіі з Рэччу Паспалітай, на гэты раз звязаная для рускіх з адчувальнымі няўдачамі: на Валыні была вымушана капітуляваць армія Шарамецьева; на Беларусі пад Ляхавічамі Сапега, Кміціц і Чарнецкі перамаглі 20-тысячнае войска князя Хаванскага. Падаліся да караля водцы беларускіх сялянскіх атрадаў — Дранеўскі, Алексіевіч.

Яшчэ ў 1658 годзе на бок караля перайшоў палкоўнік Нячай, і яго казакі павярнулі зброю супраць рускіх. Праз тры гады паўстала шляхта і гарадскія вярхі Магілёва і ў адну ноч перабілі 3-тысячны царскі гарнізон. Як сведчыць легенда, жывым застаўся адзін стралец, што ў тую трагічную ноч самавольна адлучыўся — знаходзіўся ў сваёй мясцовай каханкі. Раніцай выйшаў на вуліцу — анікога са сваіх. Дык ён упаў на калені і стаў Богу маліцца за выратаванне. Яго і выпусцілі з горада.

Войскам цара Аляксея Міхайлавіча давялося пакінуць Менск і Барысаў, увосень 1661 года — Полацк. Здаўся ў палон рускі гарнізон у Гродне. Апошняя бітвай вайны сталася бітва паміж Хаванскім і Сапегам паблізу Глыбокага каля вёскі Кушлікавы Горы. Кожны бок меў тысяч па восем вояў, але наогул Расія і Рэч Паспалітая ўжо моцна знясілелі. За апошнія тры гады вайны цар правёў у Расіі тры наборы і выставіў у палкі восемдзсят тысяч чалавек. Усе магчымасці былі вычарпаны, бо да таго хадзіў па рускай зямлі мор, бунтавалі гарады, сталі незлічонымі сялянскія ўцёкі, спустошылася казна. Ад гэтай бітвы шмат што

залежала. Але баявое шчасце на Кушлікавых Гарах пасябравала з Сапегам; войска Хаванскага пацярпела паражэнне, сам князь збег, а некалькі тысяч салдат і афіцэраў пайшлі цяжкую долю палонных, чакаць, пакуль цар абмяняе іх на паланёных літвінаў. Неўзабаве ліквідавалі і апошні прытулак рускай адміністрацыі на Літве і Беларусі — Ніжні замак у Вільні. Царскі ваявода Мышэцкі зразумеў, што сваім невялікім гарнізонам не стрымае праціўніка, і вырашыў «загінуць прыгожа». Ён сам закаціў у замкавы склеп дзесяць бочак пороху, прыладзіў кнот і паклікаў салдат, каб разам з ім ўзяцца у паветра. Але тыя звязалі свайго ваяводу, адчынілі браму і войска Сапегі заняло замак. Сталіца святкавала вызваленне.

Нядоўгія гады дабрабыту і шчаслівага жыцця праваслаўнай царквы на Беларусі скончыліся, і бліжэйшая прышласць магла абыцца толькі пом слівы ўціск, што без прамаруджвання і здзейснілася. Не вырашыўшы аніводнай задачы: рэлігійнай волі, палягчэння сацыяльнага становішча сялян, вайна і выкліканая ёю голад і эпідэміі звалі на той свет палову беларускага насельніцтва. Вялікія страты панесла гаспадарка; моцны ідэалагічны штуршок атрымалі каталізацыя і апалячванне; гвалт, паборы, прымусовы вывад рускімі баярамі сялян у свае вотчыны ў глыб Расіі змяніў у шырокіх пластоў праваслаўнага насельніцтва адносіны да уніяцтва; ды і наогул прыхільнікаў праваслаўнага веравызнання на Беларусі паменшала ў два-тры разы, а як у Мсціслаўскім павеце — дык толькі пятая частка засталася ў жывых. Гады тых войнаў вобразна параўноўвалі з патопам. Уяўле нне аб ім дае раман Ге нрыка Сянкевіча «Патоп». Дарэчы, правобразам галоўнага героя твора — Андрэя Кміціца — паслужыў аршанскі войт Самуэль Кміціц, унук аршанскага старасты, намінальнага смаленскага ваяводы Філона Кміты-Чарнабыльскага, вядомага і сваёй пісьменніцкай дзейнасцю. Праўда, літаратурны персанаж істотна рамантызаваны; ён хоць і робіць мноства бліжэйшых учынкаў, але не з карысці, а з пыхі, з шляхецкага самалюбства. У адрозненне ад яго рэальны Кміціц быў не чысты на руку, бессаромна абіраў гараджан і за такія грахі абвяшчаўся банітай (выгнаннікам). Выратавала Самуэля вайна; за храбрасць і вайсковыя заслугі яго вызвалілі ад ганебнага прысуду, даравалі ўсе грахі, і ён даслужыўся да высокага чыну вялікага стражніка літоўскага. У рамане тагачасныя абставіны перадаюцца ўражліва і даволі дакладна; ва ўсялякім выпадку, жахі той вайны Сянкевіч апісаў у адпаведнасці з гістарычнай праўдай.

На палях бітваў загінула, як гэта заўжды было, найбольш актыўная частка народу. Набрала ж моцы і пыху непазбежнае пасля шматгадовых войнаў невуцтва, разлютаваліся норавы, уступіла ў сілу, у свае «законныя» правы помслівасць. Нічога добрага не меўся чакаць для сябе ў сваім родным горадзе і наогул у княстве Сімяон Полацкі. «Горделивым, гневливым а злым церкви гонителям» у кожны момант магло прыгадацца яго красамоўныя ўхваленні рускага манарха («Солнцем, я тебе, царю упатрую», «праведнае солнце», «светиш о солнце, в полском горизонте») і размах пажаданняў («Прийми митру Литовску, прими и корону Полскую, Алексею, под свою оборону»). Каталіцкія і уніяцкія дзеячы магло прызваць яго да адказу за абразлівае параўнанне з

«воўкам хітрым», якому «Никон святейшы» не дае шкодзіць. Шляхта не даравала б Сімяону ўрачыстых гімнаў у гонар «детей львовых», баяраў, што вывелі з Беларусі і асадзілі на сваіх землях або прадалі на нявольніцкіх рынках больш за трыста тысяч людзей. Прэтэнзіі ж такога роду ў тое ліхалецце без роздуму задавальваліся шабляй.

З нечаканай перамены абставін апроч рэальнай небяспекі для жыцця вынікалі і другія бедствы Полацкага, галоўным з якіх сталася ўжо поўная немагчымасць здзейсніць свае творчыя задумы, у прыватнасці атрымаць доступ да друкарскага станка. У гэтых адносінах, праўда, неспрыяльнымі былі і гады царскага валодання Беларуссю. Бліжэйшую да Полацка друкарню Спірыдона Собаля, што знаходзілася ў Куцеінскім манастыры паблізу Оршы, вывезлі па загаду Нікана ў Новы Іерусалім (манастыр у 60 вярстах ад Масквы, заснаваны ў 1656 годзе; зараз горад Істра). Наогул, усе друкарні з кірылічным шрыфтам сталі, так мовіць, трафямі і апынуліся ў руках маскоўскай царквы. Менавіта з гэтай прычыны другая палова XVII стагоддзя не адзначана кірылічным кнігавыданнем.

Пасля адступлення рускіх з Беларусі праваслаўныя брацтвы пераходзілі да абароны; ад парафіян, пастыраў і манахаў патрабаваліся цвёрдасць духа для цяжкіх крыўд. Малыя сродкі, якія мелі брацтвы, з неабходнасцю рэгламентавалі быццё белага і чорнага духавенства. Утрымліваць адоранага, а таму схільнага да самастойнасці паэта і брацтву, і біскупству было не па кішэні. Падзенне цікавасці да асобы Полацкага, зняважлівае жаданне скарыстацца прымаўкай: «Не сунь носа не ў сваё проса», выявіліся ў пакаранні, прызначаным Сімяону біскупам Калістам: за нейкую правіннасць той абавязаў паэта да працы ў хляве. Ураўнаванне высокаадукаванага Сімяона са звычайнымі даглядчыкамі жывёлы наўрад ці было прынята з душэўнай пакорай. Больш таго, яму прыйшлося зведаць і ўсе пакуты турэмнага зняволення. Па нагавору Полацкі нейкі тэрмін адсядзеў за кратамі ў чаканні суда і пакарання. «Молитва в скорби сущего и клевету терпящего» перадае зведаныя ім у тыя дні пачуцці:

Призри оком милоста не мене скорбяща,

От неправедна мужа клевету терпяща.

Их же ум мой не мыслил,

он на мя клеветет.

А душа в невинности

от страха трепещет.

Крове моя хочет, пагубы желает...

Наогул, жыццё Сімяона ў гэты час праходзіла тужліва. Скрозь гумарыстычнае апісанне побыту ў аўтабіяграфічных вершах чуецца гаркота бязвыхаднага расчаравання:

Вся глава умом велми ся наткана.

Гэта быў смелы крок. У расійскую сталіцу ў пошуках долі ці дзеля заробку прыходзіла шмат беларусаў, але ў асноўным рамеснікі: іх канкрэтная справа ніяк не суадносілася з ідэалогіяй. Полацкі ж прыбыў з жаданнем заняць месца ў духоўным жыцці Масквы, увайсці ў кола людзей, якія фарміравалі грамадскую свядомасць. Між тым ён як нядаўні уніят і тым больш як манах базыльянскага ордэна лёгка мог быць абвінавачаны ў рэлігіёзным іншадумстве з адпаведным пакараннем. Аднак, як не дзіўна, жывучы ў цэнтры праваслаўя і выступаючы абаронцам афіцыйнай царквы, Сімяон не выракся сваіх уніяцкіх перакананняў. Не абвясчаючы аб іх уголас, што было б раўназначна самазабойству, ён у цішыні сваёй келлі падпісвае некаторыя кнігі асабістай бібліятэкі, праўда, на лацінскай мове, так: «Гэтая кніга ёсць надзейнае ёмішча ведаў Сімяона Пятроўскага-Сітніяновіча, полацкага іераманаха Ордэна святога Васіля Вялікага». Дата — жнівень 1670 года — не пакідае месца для сумніву, што шэсць гадоў жыхарства ў Маскве, даволі цесныя кантакты з царскім дваром, з вярхамі рускай царквы не пахіснулі поглядаў Сімяона, і да вартасцяў «чыстага» праваслаўя ён ставіўся з іроніяй. Непрыняцце крайнасцяў рэлігійнага пачуцця дазволілі яму зазнаць ад усходняй і ад заходняй культур. Прызнанне адной, ці другой, на яго думку, збядняла тыя радасці, якія вынікаюць з шырыні ведаў, са зносінамі з аўтарамі і кнігамі. Гэтую ідэю Сімяон паслядоўна, карыстаючыся любым выпадкам, ператвараў у справу, укладваў яе ў розную форму — ад багаслоўскіх твораў да вершаў.

Натуральна, што Полацкі стаў на чале «лаціннікаў» — той групы рускага грамадства, што арыентавалася на ўспрыняцце заходнееўрапейскай культурнай традыцыі. Лацінская мова, за шырокае вывучэнне якой яны змагаліся, была мовай міжнародных зносінаў, мовай навукі; авалоданне ёй адчыняла доступ да еўрапейскай і антычнай культур. Да кола лаціннікаў належалі дастаткова ўплывовыя пры двары людзі — начальнік Пасольскага прыказу Афанасій Ордзін-Нашчокін, акольнічы Фёдар Рцішчаў, сваяк цара Барыс Марозаў, баярын Артамон Мацвееў. Апошні наладжваў у сваім доме сходы літаратараў — літаратурныя чацвяргі. Прыяцелем і аднадумцам Полацкага лічыўся князь Васіль Галіцын, будучы фаварыт царэўны Соф'і. Сярод гэтых людзей і выспявалі ідэі аб неабходнасці перамен у рускім жыцці, здзейсніць якія пасля паражэння Соф'і ў барацьбе за трон выпала Пятру I. Іх супярэчнікамі была «старамаскоўская» партыя, так званыя грэкафілы, што дамагаліся адмовы ад вывучэння навук, не маючых дачынення да багаслоўя, панавання царквы над асветай, абмежавання культуры царкоўнай грэчаскай традыцыяй. З той кагорты паходзілі крытыкі Полацкага, і ў 1690 годзе на царкоўным саборы грэкафілы абвясцілі ўсе яго творы ерэтычнымі.

Але ў 1664 годзе, і ўжо да канца дзён, фартуна спрыяла Сімяону. Хутка па прыездзе ў Маскву ўказам цара ён прызначаецца настаўнікам у спецыяльнае вучылішча для паддзячых Прыказу Тайных спраў. Вучняў там было чацвёра; з адным з іх — Сільвестрам Мядзведзевым — Полацкага злучала блізкае сяброўства. Пад кіраўніцтвам настаўніка Мядзведзеў развіваў свой паэтычны талент і ўвайшоў у гісторыю рускай літаратуры ўслед за Полацкім як адзін з

лепшых паэтаў-сілабістаў XVII стагоддзя. Век яго скончыўся трагічна — па хлусліваму абвінавачванню ў змове на жыццё Пятра ён пакараны смерцю ў 1691 годзе. Такі востры адзін прыклад нешчаслівага пісьменнікага лёсу, адметнага ад лёсу Сімяона Полацкага.

Галоўнымі прадметамі ў вучылішчы лічыліся лацінская і польская мовы, але акрамя іх Сімяон выкладаў сваім дарослым слухачам граматыку, рыторыку, паэтыку, тое-сёе з багаслоўя, філасофію і астраномію з астралогіяй. Апошняя навучала складанню гараскопаў. Таемныя знакі зорак любіў усве дамляць Мядзве дзе ў. З дапамогай астралагічных разлікаў ён устанавіў месяц нараджэння свайго настаўніка — снежань 1629 года, аднак, на жаль, не прадбачыў сваёй бяды. Іншым разам цешыўся гэтым заняткам і Сімяон; прынамсі, ён складаў гараскоп пры нараджэнні Пятра Аляксея віча (будучага Пятра Вялікага):

И ты, плането Арес и Зевс, веселися

В ваше бо сияние царевич родися...

От бога сей планет естество дадеса.

Лучши бо прочих планет

в действе обретеса,

Хитрость, богатство,

слава на ней почивает,

И на главе царской венец полагает.

Прароцтва, як вядома, споўнілася, паколькі яго выканалі Нарышкіны, што стаялі за спіной Пятра і рваліся да ўлады. Але ў 1672 годзе, калі ствараўся верш, звяртанне паэта да зорак мела цалкам метафарычны характар — прыхільнасць планет да немаўляці ўпрыгожвала радочкі і ласціла гонар царуючых бацькоў. Асабістыя адносіны Полацкага да астралогіі былі іншымі:

Звезды в человецех воли не вреждают,

Токмо страстми плоти

нечто преклоняют.

Тем же на звезды вины несть

леть возлагатя,

Егда кто зло некое обыче деяти.

«Приветства», падобныя працытаванаму, Сімяон ствараў дзесяткамі, як кажуць, на хадзе. З 1665 года, заняўшы як бы неафіцыйнае месца прыдворнага паэта, ён адзначаў «пинтическими художествами» усе больш-менш прыкметныя падзеі жыцця царскай сям'і — нараджэнні, смерці, шлюбы, імяніны.

Свабоднаму ўваходу Полацкага ў Крамлёўскі царскі палац садзейнічала і прызначэнне яго настаўнікам царэвічаў — спачатку Аляксея, а пасля ягонай

смерці — Фёдара (будучага цара). Сімяон навучаў іх лацінскай і польскай мовам і, зразумела, вершаскладанню. Да аўтарытэту і ведаў яго цар звярнуўся і пры выбары настаўніка для царэвіча Пятра. Па звычаю апошняга пачалі навучаць з пяці гадоў,

прызначыўшы для таго паддзячага Мікіту Зотава, але раней у прысутнасці самадзержца Сімяон прымаў у настаўніка іспыт на чытанне і пісьмо. Спецыяльна для Пятра Полацкі падрыхтаваў і выдаў «Буквар». Паколькі ў той час самым надзейным сродкам выхавання руплівасці ў навуках лічыліся розгі, дык Сімяон вырашыў аздобіць падручнік гумарыстычным прысвячэннем гэтаму галоўнаму атрыбуту асветы:

Плевелы от пшеницы
жезл тверд отбивает,
Розга буйство
из сердец детских прогоняет.
Розги малому, бича большим трэба,
А жезл подрасшим,
при нескудном хлебе.
Та орудия глупых исправляют,
Плоты целости ничтоже вреждают
И волю злую к богу прилагают...
Целуйте розгу,
бич и жезл лобзайте,
Та суть безвинна,
тех не проклиняйте...

Запаветнай марай Полацкага было стварэнне ў Маскве вышэйшай навучальнай установы накшталт Віленскага універсітэта ці Кіева-Магілянскай калегіі, у якой ён сам заняў бы пасаду рэктара і, атрымаўшы адносную незалежнасць ад двара і царквы, здолеў бы актыўна здзяйсняць свае погляды на асвету. Аднак ранняя смерць перашкодзіла гэтым планам. Але ідэя Сімяона, хоць і ў моцна дэфармаваным выглядзе, была рэалізавана ў 1686 годзе, у панаванне Соф'і, калі ў Маскве на Нікольскай вуліцы адчынілася Славяна-грэкалацінская акадэмія.

Блізкасць да двара, залежнасць ад асабістых якасцяў самадзержца і людзей, што яго атачалі, накладалі на Полацкага пэўныя пумы. Матэрыяльнае ўтрыманне, прызначанае яму як наёмнаму літаратару, патрабавала ляльнасці, выканання працы «адпаведна пажаданню заказчыка».

Близ царя еси —
честь ти сотворися.

Но точию вины всякие блюдися:

Ибо тяжко оттуда падати

И неудобно есть паки возстати.

Называючы сябе ў вершах, прысвечаных цару, «рабом смиреннейшим», «иеромонахом недостойным», Сімяон толькі выконваў рытуал; пра сваю вартасць ён думаў інакш:

Аристотелес рече, что себе хвалите

есть суетство;

глупство же есть себе хулити.

Нізкі ўсхваляльных эпітэтаў, якімі Полацкі разлічваўся з царом, сведчылі хутчэй аб лексічных пошуках паэта, аб задаволенні, што давала яму форматворчасць. Ствараючы слоўна-архітэктурныя пабудовы, якія можна было чытаць і разглядаць, як малюнак (напрыклад, у «Арле расійскім» сярод панарамы зоркавага неба паказана Сонца, ад яго разыходзяцца 48 прамянёў, у кожны ўпісана адна з дабрачыннасцей цара, навокал знакі Задьяка, панарама абапіраецца на слуп з вершаў і г. д.— усё гэта ў фарбах), складаючы таксама ўласцівыя эпасе барока паэмы, Сімяон не рш за ўсё це шыў сваё творчае самалюбства. Прыкладаючы да асобы манарха азначэнні «смиренно-мудрый», «добронравный», «тишайший», Полацкі не казаў усур'ё з, гэта былі хутчэй рытуальныя прамовы.

Для шчырага замілавання царом маскоўская і расійская рэчаіснасць не давала асновы. Дзяржаву трэслі народныя паўстанні і хваляванні. Панаванне «цішэйшага» Аляксея Міхайлавіча (1645-1676) увайшло ў гісторыю пад назвай «бунтажных часоў» — трыццаць паўстанняў за тры дзесяцігоддзі. У 1667 годзе падняў народ на барацьбу Сцяпан Разін. Раскалолася царква. Восем гадоў доўжылася паўстанне на Салаўках. Ваявалі з Рэччу Паспалітай, але плацілі даніну крымскаму хану. Асвета была клопатам адзінокіх энтузіястаў, дзяржава гэтым не займалася. Непрымірымасць да незадаволеных і ерэтыкоў вызначалася крайняй жорсткасцю. Пасля Меднага бунту сем тысяч пакаралі праз адсячэнне галавы, а пятнаццаць тысяч — адсячэннем рукі ці нагі. У 1672 годзе ў Маскве загінуў на агні вучань пратапопа Авакума, таксама літаратар, Аўраамій. Увайшло ў звычку рэзанне языкоў — каб ерасі не казалі.

У такіх абставінах безумоўнага падпарадкавання, маўчання і гвалту Сімяон адважваўся павучаць цара:

Мало есть правды царю мудру быти

И подчиненных мудрости искати...

Вели и рабом мудрости искати,

И того тебе будут работати...

От искусных муж ищи совета

И от разумных вопросы ответа...

Милостив буди, и скор оставляти,

Косен казнити, а готов слушати

извинения. Кротость да храниши...

Патрабавала смеласці і прапаганда цярпімасці да чужога погляду, да памылак і грахоў другога чалавека, што складала галоўны змест яго «Камедыі пра блуднага сына».

Вядомасць прыйшла да Полацкага ў 1666 годзе, калі царкоўны сабор судзіў патрыярха Нікана і вырашаў пытанне аб раскольніках. Сімяон быў прыстаўлены перакладчыкам да ўсходняга патрыярха Лігарыда, які не ведаў рускай і славянскай моў. Ад Лігарыда чакалі пераканаўчага выказвання, але пададзены ім твор не задаволіў царкоўную вярхушку, і адказ на чалабітныя раскольных папоў Мікіты і Лазара даручылі скласці Полацкаму. Сімяон напісаў шырокі палемічны трактат «Жазло праўлення», які, карыстаючыся выпадкам, напоўніў асветніцкім зместам, а ўсю сістэму доказаў накіраваў супраць невуцтва. Менавіта ў невуцтве, на думку Полацкага, караніліся памылкі раскольнікаў:

Буйствам обдержимые, премудрость хухкают,

Слепи суще, светлости онья не знают.

Мікіта, у прыватнасці, «через все житие свое в нощи невежества слепоствовав, яко сова, дерзнул возвести мрачныя очеса своя в светлыя лучи святыя богословия». Лазар ў асвятленні Сімяона — трэба пазначыць, у палемічным асвятленні — і зусім невуц. «Иди,— пісаў ён не без кпінаў,— прежде научися грамматичесествовати, таже к вящным хитростям учения». Але і супярэчнікі стараабрадцаў у яго вучанья не нашмат больш:

Православныя себе именуют быти,

А мрачных еретиков не можем учита.

Сами бо не учимся, избрахом лежати,

Во тьме невежествия таин почиватиы.

Нізкая адукаванасць, па мяркаванню

Полацкага, стала як бы карпаратыўнай рысай духавенства. «Многие невежды, не бывшие никогда учениками, сцвярджаў ён,— смеют называться учителями... по правде, это не учителя, но мучители. О того умножились в людях злоба, преуспело лукавство, волхование, чародейство, разбой, воровство, убийства, пьянство... виною всего этого... неуменье и нерадение духовных отцов». Наогул, невуцтва Сімяон лічыў вытокаам кожнага ліха:

Невежда пути вожд да не бывает

Книг неискусный да не поучает.

Невежда мудрого елма поучает —
Слепец очнтаго провождает.
Сова о лучах солнца рассуждает,
Егда неведглас о мудрых вещает.

Натуральна, раскольнікі плацілі Полацкаму адкрытай непрыязнасцю. Шчыры і рэзкі ў слове, пратапоп Авакум пісаў: «Христос не учил нас дыалектики, а ни красноречия, потому что ритор и философ не может быть христианин... Златауст называет философов трапенежными псами, а нынешних мы философов как наречем, разве песьими сынами». Па Сімяону ж, наадварот:

Яко врачество болезней исцеляет,
Философия нрав зол души исправляет.

Ен казаў пра Авакума: «Се не умеет науки». У 1667 годзе, калі апошняга рыхтавалі да ссылкі ў Пустазёрск, Полацкі прыходзіў да яго па просьбе цара, які наіўна ве рыў, што асве чаны іе раманах пераканае ўпартага пратапопа адступіцца. Авакум занатаваў уражанні ад той сустрэчы так: «Зело было стязание много: разошлись яко пьяни, не мог и поесть после крику». Другі зыход гутаркі быў бы цудам: дзве самыя цікавыя асобы эпохі — правадыр раскола і галава «лаціннікаў» — належалі да розных культур, не ме лі ніводнай кропкі супадзення поглядаў і духоўных інтарэсаў. Авакум — рэлігійны бунтар, Полацкі — прыхільнік асвечанага абсалютызму; пратапоп імкнуўся захаваць старасветчыну, прастату душы, Сімяон намагаўся абнавіць душу ве дамі; для Полацкага — цар ёсць «вождь, богом данный», для Авакума — цар «в жизни сей, яко козел скача по холмам ветр гоня»; пратапоп — пакутнік за веру, жыўцом спалены па загаду цара Фёдара; Сімяон менш за ўсё схільны цярпець за веру; для Авакума вера — спрадвечная і незалежная ад культуры; для Полацкага — чым вышэй культура, тым вышэй маральнасць:

Естество дает токмо еже жити,
Философия учит благо жити;
Ово со скоты обще нам бывает,
Сия аггелам нас уподобляет.

Авакум звяртаецца да душы, Полацкі — да розуму; Авакум у першую чаргу прапаведнік, Полацкі перш за ўсё — асветнік і паэт.

Вершаскладанне было галоўным захапленнем Сімяона. Ен пакінуў вялізную паэтычную спадчыну — пяцьдзсят тысяч радкоў, пісаў ва ўсіх жанрах і дасягнуў вытанчанасці формы. Першым у Расіі Полацкі ператварыў паэзію з рамяства ў мастацтва. Большасць вершаў Сімяона пабудавана па адной схеме: вобраз і яго мастацкі эквівалент маральнага зместу. Напрыклад:

Колесо скрипяще путнику стужает, Человек же ропотный богу досаждает.
Паэтычныя асацыяцыі Сімяона часта вельмі нечаканыя. Якая быццам бы сувязь можа ўзнікнуць паміж авечкай і вячэрняй малітвай, аднак:

Боже благий
Свете драгий
Да храниши
Марфу здраву
В твою славу
Юже зрише
Тя, любяшу
И служашу
Сердцем правым
Умом десным
Словом честным...

Есць у Полацкага паэтычныя творы, якія злучаюць радкі на трох мовах — славянскай, польскай, лацінскай. Любіў ён і ўжывальныя яшчэ ў антычнай паэзіі фігурныя вершы — у выглядзе зоркі, ромба, сэрца і г. д. Пры выпадку ўмеў пагуляць значэннямі слова:

В мире не мирном мир ныне бывает,
егда царь мира враги побеждает.

Галоўны зборнік паэзіі Полацкага «Ве ртаград шматкаляровы» выказаў усе дыдактычныя імкненні паэта, які лічыў свае вершы дапаможнікамі для выпраўлення нораваў: «Обрящет zde благородный и богатый врачевства недугом своим; гордости — смирение; сребролюбю — благорасточение... Обрящет гневливец — кротость и пропдение удобное; ленивец — бодрость; глупец — мудрость... ненавистник — любовь... блудник — воздержанне». Есць там і творы сатырычнага зместу, з якіх найбольшую цікавасць мае верш-аблічэнне «Манах»:

Но увы безчиния! Благ чин погубися,
иночество в безчиство
в многих преложися...

Множицею есть зретья
по стогнам лежащих,
изблевавших питье
и на свет не зрящих...

Мнози от вина буи сквернословят зело,
лают, клеветшут,
срамят и честныя смело...

Ни жених иной тако себе украшает,
Яко инок несмыслный,—
за что погибает...

Размясціўшы вершы ў алфавітным парадку, Сімяон стварыў своеасаблівую энцыклапедыю, дзе перамяжаваліся царкоўныя легенды, анекдоты, звесткі з гісторыі, геаграфіі, мінералогіі, погляды на ідэальнага манарха, на абавязкі начальніка, выкрыванне распусты, чараўніцтва і асабліва зайздроснікаў і паклёпнікаў (на напісанне апошняга цыкла яго натхнілі варожыя дзеянні грэкафілаў).

Смелым пачынаннем Полацкага быў і вершаваны пераклад Псалтыра. Ідэя не адзначалася навіной — у Рэчы Паспалітай такі пераклад выканаў Ян Каханоўскі стагоддзем раней, але па ўмовах маскоўскага жыцця замах на кнігу «святога пісання», спроба зарыфмаваць непарушныя тэксты здавалася дзёрзкасцю, выклікала незадаволенасць і супраціўленне. Адораны вастрынёй слова супярэчнік Сімяона грэкафіл Яўфіній тлумачыў яго дзейнасць у такіх непрывабных вобразах: «Ве дати подобает, како ся волк смиряет, когда овцу уловляет или коня хватает: не точию главою челом биет к земле пред овцею, но и на чреве ползает и хвостом ласкателне творит и очнма блискает весело, яко свещами. Овца же разсуждает: яко то у волка на сердце, что и на хвосте. Нет, бедная овечка! Плюй на его челобитье, утекай от него, бежи!» Толькі апека цара дазволіла Сімяону надрукаваць Псалтыр. Па ім вучыліся грамаце некалькі наступных пакаленняў. Працы паэта аддаў пашану М. Ламаносаў, які назваў гэтую кнігу разам з «Граматыкай» Мялецця Сматрыцкага «вратами своей учености».

Кнігавыдавецкая дзейнасць Сімяона — яшчэ адна з яго спраў, важных для развіцця рускай культуры. У адрозненне ад Заходняй Еўропы і суседніх Беларусі і Украіны, дзе друкарні маглі трымаць прыватныя асобы і выдаваць літаратуру па ўласным меркаваннем, у Расіі XVII стагоддзя манаполія на выпуск кніг належала царкве, выключна ёй. У дзяржаве была адна друкарня, падначаленая патрыярху, і яна працавала толькі на патрэбу царквы: з 483 назваў кніг, выдадзеных у Маскве за сто гадоў, толькі 13 мелі адносна свецкі характар. «Латинствующие заблуждения», якімі напаўняў свае творы Полацкі, без сумніву, не атрымалі б дазволу на публікацыю ад патрыярха Іаакіма, што ўзначальваў грэкафілаў. Безнадзейнымі сталіся б і спробы выдаць свае вершы ў афіцыйнай друкарні. Пад уплывам Сімяона ягоны выхаванец цар Фёдар Аляксеевіч парушыў звычай і адкрыў друкарню ў Крамлі спецыяльна для яго; Полацкі быў поўным яе распарадчыкам. Пазбягаючы кантактаў са сваім супярэчнікам патрыярхам Іаакімам, ён на сваіх выданнях самавольна ставіў памету, што кніга друкуецца з блаславення патрыярха. Іаакім пазней абураўся : « Толико убо той Симеон осваеволися... печатным тиснением некия своя книги издати, оболгав мерность нашу, предписа в них, якобы за нашем благославлением тья его книги напечатаны. Мы же прежде типикарского издания тех книг ниже прочитахом, ниже яко либо видехом... отнюдь не токмо

благословения, но изволения нашего не было...»

Атрымаўшы друкарню, Полацкі намеціў выдаваць творы, адпаведныя сваім светапоглядам. Зразумела, што першымі сталі ўласныя працы. Ен сабраў і падрыхтаваў для апублікавання ўсе свае літаратурныя «здабыткі». Але ў разгар гэтых прыемных клопатаў раптоўна памёр. Сільвестр Мядзведзеў, які прыняў друкарню, выдаў два тамы пропаведзяў і настаўленняў Сімяона — «Абе д душэўны» і «Вячэра душэўная». Зборнікі ж вершаў «Вертаград шматкаляровы» і «Рыфмалагіён» так і не ўбачылі свет. Выпісы з іх упершыню з'явіліся ў друку толькі ў XIX стагоддзі.

Выдаць паэтычную спадчыну свайго настаўніка Мядзведзеву перашкодзілі прошукі грэкафілаў, якія пры спрыяльных абставінах — пасля паражэння царэўны Соф'і і блізкіх да яе «лаціннікаў» — наогул асудзілі творы Полацкага як ерэтычныя і забаранілі іх распаўсюджванне. Аднак не гэтая прыпозная помста ідэйных праціўнікаў загасіла чытацкую цікаўнасць да яго паэзіі ў наступным стагоддзі. Сімяон у сваёй творчасці выступаў асветнікам, перадаючы чытачу шмат ведаў і ідэй, пра якія не меў магчымасці апавядаць інакш. Але пры Пятры асветніцтва стала на шырокую каляіну; навуковая і свецкая кніга пайшла да чытача напрасткі, не апрапаўчыся ў мудрагелістыя формы сілабічнага верша. Ды і сама сілабіка сыходзіла са сцэны, ёй было наканавана забыццё. «Новый и краткий способ к сложению российских стихов с определением и до сего подлежащих знаний», распрацаваны В. Традзіакоўскім і выданы ў 1735 годзе, пакончыў з роўнаскладовымі вершамі. За ўсю наступную гісторыю развіцця рускай паэзіі ніхто не звяртаўся да сілабічнага верша, але без той значнай працы, што зрабілі сілабісты, і болей за іншых Сімяон Полацкі, без таго засваення розных паэтычных жанраў, апрабоўвання тысяч паэтычных сюжэтаў, без фармальных пошукаў была б немагчыма якасная змена верша, якой адзначана ўжо паэзія Традзіакоўскага, Ламаносава, Сумарокава. Потым прыйшлі Дзяржавін і Жукоўскі.

Затым Пушкін і Лермантаў стварылі рускую класіку, і ніва паэтычная расквітнела... Але першыя гоні ўзараў Сімяон Полацкі.

Ен быў апошнім у шэрагу відных дзеячаў беларускай літаратуры эпохі Адрэджэння і барока, пасля яго аж да 30-ых гадоў XIX стагоддзя значных асоб, якія выступалі ў літаратуры на роднай мове, не заўважана. Сімяон стаў першым рускім прафесійным пісьменнікам, і больш таго першым у Расіі інтэлігентам без неабходнай для існавання інтэлігента атмасферы, без належнага асяроддзя. Гэтым тлумачацца некаторыя моманты «прыстасавальніцтва», нястомнасць яго асветніцкай пропаведзі, шырыня культурніцкай місіі, гнуткасць і разнастайнасць яе формаў і сродкаў. Полацкі абагнаў расійскую рэчаіснасць на цэлае стагоддзе. Па суроваму закону гісторыі такіх людзей — папярэднікаў і прадвеснікаў — бліжэйшыя да іх пакаленні забываюць. Так здарылася і з Полацкім. Прызнанне яго вартасцей і заслуг належыць ужо нашаму часу. Зараз няма даследавання па рускай і беларускай культуры XVII стагоддзя, якое б не звярталася да творчасці Сімяона. Літаратурнае і ідэалагічнае жыццё той эпохі

недаступнае правільнаму разуменню без уліку яго дзейнасці.

Полымя жыцця Полацкага загасла, адмерыўшы паэту пяцьдзесят гадоў. Сканаў ён для ўсіх нечакана, пасля кароткай хваробы, у яснай свядомасці. Блізкую смерць прадчуваў і загадзя склаў духоўны тэстамент. Распараджаючыся сваёй маёмасцю (а яна па тых часах лічылася немалой: шэсцьсот рублёў золатам і семсот срэбрам), Сімяон прызначыў пэўныя сумы не калькім бе ларускім манастырам — Куцеінскаму, Полацкаму,

Віцебскаму, Святадухаўскаму ў Вільні, Менскаму, Дзісенскаму, Міёрскаму, што заставаліся абаронцамі роднай культуры на беларускіх землях. Гэта была яго апошняя даніна радзіме і пасільная дапамога аднадумцам.

Тэстамент, дакладна прадуманы і напісаны задоўга да хваробы, найлепшае сведчанне таго, што Сімяон у думках часта наведваў родны Полацк, блукаў па Вільні, дзе вучыўся, па аршанскіх прасёлках да Куцеінскага манастыра, абрабаванага патрыярхам Ніканам. Наўрад ці Полацкі шкадаваў, што пакінуў радзіму, але чужына, як бы добра там ні жылося, ніколі не стане родным кутам для таго, хто прыехаў туды дарослым. Хоць і кажуць: радзіма там, дзе свабода, усё ж кожны чалавек марыць аб свабодзе на роднай зямлі. Бо памяць чалавека незалежная ад яго волі, яна захоўвае, як скарб, шчаслівыя дні з дзяцінства і юнацтва, сны вяртаюць чалавека ў мінулае, а дарагія сэрцу постаці сяброў запрашаюць на сустрэчу, астатнюю сустрэчу на гэтым свеце. Ды паехаць з Масквы ў Полацк Сімяон не мог. Роздум над тэстаментам быў яго сумным развітаннем з радзімай.

Пахавалі Полацкага ў Заіконаспаскім манастыры, дзе ён пражыў усе шаснаццаць гадоў свайго знаходжання ў Маскве; каля магілы паставілі дзве каменныя стэлы, на якіх высеклі эпітафію з 48 радкоў, напісаную Мядзведзевым. Пералічваючы заслугі Сімяона Полацкага, Мядзведзеў адзначаў, што гэта быў дзеяч «пропаведдзю слова народу карысны». Служэнне слову, служэнне асвеце супраць «цёмры невуцтва» і злучыла непарыўна і наvekі імя Полацкага з гісторыяй нашай духоўнай культуры.